

BÖLÜM

29

MARDİN'DE OSMANLI DÖNEMİ KÜRT ÖNCELİĞİ

Osmanlı Dönemini Mardin'de Türk Varlığı Zarar Gördü

Osmanlı İmparatorluğunun en güçlü padişahı olan Kanuni Sultan Süleyman; babası olan Yavuz Sultan Selim zamanında Kürt beylerine tanınan özel imkânları; olduğu gibi sürdürmüş ve kuvvetlendirmiştir.

Aşağıda Sultan Kanuni Süleyman'ın bu ayrıcalığı resmi hale getiren fermanı yer alıyor;

“Kamım Sultan Süleyman, babası Yavuz Sultan Selim zamanında Kızılbaşlara karşı cephe alarak müspet ve hayırlı hizmetlerde bulunan ve şimdi de devlete doğrulukla hizmetler ifa eden, bilhassa Seraskeri Sultan İbrahim Paşa'nın bu defaki İran seferine katılarak Kızılbaşlarını yenilmesinde yararlılıklar gösteren Kürt beylerine, gerek devlete karşı gösterdikleri öz kulluk ve dilaverlikleri karşılığı olarak ve gerekse kendilerinin vaki müracaat ve istirhamları göz önüne alınarak, her birinin öteden beri ellerinde ve tasarruflarında bulunan eyalet ve kaleler geçmiş zamandan beri yurtları ve ocakları olduğu gibi ayrı ayrı beratlarla ihsan edilen yerleri de kendilerine verilip mutasarrıf oldukları eyaletler, kaleleri, şehirleri, köyleri ve mezraları bütün

mahsulleriyle oğuldan oğula intikal etmek şartıyla kendilerine temlik (mülk) ve ihsan edilmiştir.

Bu münasebetle aralarında asla anlaşmazlık ve geçimsizlik çıkmamalı, dışarıdan müdahale ve taamiz edilmemelidir. Bu enır-i celileye (padişah buyruğuna) riayet edilecek, hiçbir surette üzerinde kalem oynatılmayacak, hiçbir yeri değiştirilmeyecektir. Bey öldüğünde, eyalet kaldırılmayıp, bütün hududu ile mülk-name-i hümayun (padişah tapusu) uyarınca oğlu bir ise ona kalacak, eğer müteaddit ise istekleri üzerine kale ve yerleri aralarında paylaşılacaktır. Uzlaşmazlarsa, Kürdistan beyleri nasıl münasip görürlerse öyle yapacak ve mülkiyet yolu ile bunlara ebediyete kadar ila ebeddevran mutasarrıfı (sürekli kullanıcısı) olacaklardır. Eğer bey, varissiz ve akrabasız ölmüşse o zaman eyalet hariçten ve yabancılardan hiçbir kimseye verilmeyecek, Kürdistan beyleriyle görüşülüp ve ittifak edilip, onlar bölgenin beylerinden veya beyzadelerinden her kimi uygun görürlerse ona tevcih edilecektir”.

Bu belgenin gösterdiği üzere; Kürtlerin bölgedeki Alevilere karşı kullanılması, bundan sonra da aynen devam etmiştir. Padişah 3. Murat, 1587 yılında Hakkâri'deki Kürt beyine yolladığı fermanda, Kürtlerin Kızılbaşlara kılıç salladığını dile getirerek bunun sürmesini istemektedir.

“Emrinizde bulunan Kürt askerleriyle kusursuz ve eksiksiz bir halde cenge (savaşı) hazır olasız. Tebriz’de bulunan vezirim Cafer Paşa’dan haber gelir gelmez acele hareket edip Tebriz’de ona mülaki olasız (buluşasınız). Kürt emirleri, şimdiye kadar Kızılbaşlara kılıç sallayarak Allah yolunda gaza ve cihad ede gelmişlerdir. Abbas Mirza’nın etrafında toplanan şeytan tabiatlı askerler tek durmayıp muhalif hareket ederek onun başına bela getirseler gerektir. Artık hamiyet vaktidir. İnşallah uğtır-u hümayunumdaki hizmetiniz zayi olmayacaktır. Kat be kat çoğalarak inayetlerine mazhariyet muhakkaktır Din uğrunda çalışıp, Kürt emirlikleri arasında faideli ve adı anılır olasız”.¹

Belgelerin gösterdiği üzere; Osmanlı İmparatorluğu içinde başka hiçbir topluluğa verilmeyen özel mülkiyet hakkı, Kürt beylerine tanınmış ve bu da onları bölgenin yerel otoriteleri haline getirmiştir. M. Emin Zeki, Osmanlı Devleti ile Kürtlerin Kızılbaşlara karşı anlaşmasının taraflara getirdiği ayrıcalıkları şöyle özetlemiştir:

Kürt emirliklerine özerklik verilecek.

Yönetimin babadan oğla geçecek.

¹ Belgeler, Macit Gürbüz; Kürtleşen Türkler’den, s.118-120

Kürtler savaşa yardımcı olacaklar.

Türkler Kürtleri dış saldırılara karşı koruyacaklar.

Kürtler de gerekli vergiyi verecekler.

Yavuz Sultan Selim'in Kürt beyleri ile yaptığı anlaşmanın Aleviler açısından yarattığı sonuç, çok acı olmuştur. Bunun hemen öncesinde 40 bin Kızılbaş kılıçtan geçirilerek, bir bölümü de çuvallara konulup Kızılırmak ve Yeşilırmak'a atılarak yok edilmişti. Bununla kalınmadı. Osmanlı Devlet yönetimi; şeyhülislamlık makamından, o zamana kadar hiç görülmemiş bir de fetva çıkarttırdı. Bu dinsel hükme göre; Kızılbaş denilen Türkler; "dinsiz, İslam dışı, zındık, kafir" gibi suçlamalarla hedef haline getiriliyorlardı. Bu fetva çıkınca da Alevilerin tek tek veya topluca öldürülmeleri de dinin bir gereği yapılıyordu. Yani: 15. yüzyılın sonlarından başlayarak Osmanlı politikası Türk'ün (Kızılbaş) yok edilmesi üzerine yerleştirilmiş bulunuyordu. Osmanlı kaynakları incelendiğinde görülecektir ki, devlet Türk deyince genelde Kızılbaş (Alevi) kimlikli boyları dile getiriyordu. "Etrak-i biidrak" (Akılsız/Aptal Türkler) ile de onlar hedef alınıyordu. Türk kelimesi; Osmanlı yönetimi tarafından 500 yıl boyunca bir aşağılama sıfatı olarak kullanılagelmiş ve bu terimin yüceltilmesi ve gerçek anlamının ona yeniden verilmesi de ancak

Mustafa Kemal Atatürk'ün yeni bir devlet kurmasıyla mümkün olabilmıştır. İşte bu 500 yıllık süreç içindeki temel kırılma noktası, Osmanlı Devlet yönetiminin (sadrazam ve şeyhülislam alt ayakları) ile Kürt aşiretlerin yaptığı işbirliği oldu. Bu işbirliği sonucunda Osmanlı sınırları içinde kalan Kızılbaş Türkler; kırım, baskı ve bunun peşinden de eritilme sürecini yaşadılar. Böylece, devletin düşman saydığı ve Kürt beylerinin insafına terk ettiği Kızılbaş boylar; Kürt egemenlerine yanaşacak ve oralarda yaşayacak yollar aradılar. Kendilerini anlatmak ve karşıdakileri anlayabilmek için Kürtçe'yi öğrenip anadilleri Türkçe yerine onu geçirdiler. Bilimsel olarak da tespit edilmiştir ki böyle bir ortam içinde boyların anadillerini 60 yıl içinde yitirmeleri ve egemen dili kullanmaları olabilmektedir. Tarih içinde Türk oldukları belli olan Türk boylarından bazılarının bugün Kürtçe konuşuyor olmasının sebebi de işte budur. Hemen belirtelim ki bölgede yönetimin Kürt derebeylerine bırakılması sonucunda, Kürt olmayan yapıların Kürtçeyi ana dil yapmaları sadece Alevi Türkmen aşiretlere, özgü değildir. Doğu Anadolu'daki bazı Ermeni toplulukları bile; dinleri ayrı olmasına karşın Kürt aşiretleriyle iyi geçinebilmek için Kürtçe öğrenmek ve Kürtçe konuşmak zorunda kalmışlardır:

“Bazı Ermenilerin dillerini terk ederek, Kürtçe konuştuklarına şahit olduk”²

Türklerin Kayı Boyuna mensup olan Osmanlı hanedanı, Şah İsmail ile giriştiği iktidar mücadelesi, sonucu güttüğü politiklar ile Türk kimliği’nin zarar göreceğini, hesap etmiş olamaz.

Mardin Şehir ve Köy Yerleşimleri

XVI. yüzyılda Mardin’de Yerleşik ve göçebe topluluklar: Mardin Sancağı, şehir, köyler, aşiret ve göçebelerden oluşmaktaydı.

Yerleşik Halk: Bunlar genel olarak şehir ve köylerde oturan, şehirde kısmen, köylerde ise tamamen ziraatla uğraşan halktır. Din bakımından dört gurupta toplamak mümkün.

Müslümanlar: Bunların mezhep bakımından Hanefi veya şafii oldukları anlaşılmaktadır. Mardin’in güney batısındaki Kasım Padişah medresesinde XVI. yzyılda hem hanefi ve şafii müderris, ve öğrencilerin bulunuşu, bu medresede ve Zinciriye Medresesinde hanefi ve şafii mescitlerin bulunması bu husustaki en önemli kanıttır.

Mardin Sancağındaki müslüman halkı etnik menşeyini tayin ve tespit edebilmek pek kolay değildir. Mardin’i ziyaret eden seyyahlar burada yaygın olarak kullanılan dilin arapça olduğunu belirtmiş olmasına karşın kanaatimizce, İslam ülkelerinde dil bir toplumun etnik menşeyini tayin hususunda dikkate alınacak yegâne kıtas değildir. Selçuklulardan başlayarak, Artuklular, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safeviler, Osmanlıların birer Türk Devleti olduğunu dikkate alırsak ve bu Türk Devletlerinden en uzun ömürlü olanı Artuklular’ın Mardin’i 305 yıl yönetti.

Artuklular Oğuzların Döğer boyundandır. Anadolu Fatih Alparslan’ın Komutanı ve Damadı Artuk Beyi ilk görevlendirdiği bölgeler sekizinci bölümde geniş bir şekilde açıkladığım gibi Irak,

² Rıza Zelyut, “Dersim İsyanları ve Seyit Rıza Gerçeği, Kızılbaş Türkler”, sf, 377-378

Suriye (Helep-Şam), Körfez ülkeleri ve Kudüs valiliği görevleri yerine getirmiştir. Artuk Bey bu görevleri yaparken Döğër Boyu Alpleri (Aileleri ve tüm unsurları) ile birlikte gitmiş ve bu bölgelerde bu boyun Arapça konuşmayı öğrendikleri bilinmektedir. Ayrıca Döğër Boyu ticaret yollarının güvenliği ve ticaretin düzenlenmesi gibi bir görevi üslenmesinin bir sonucu olarak Arap tüccarlarla daha iyi diyalog kurmak için arapçayı bir ticari lisan olarak kullanıldığını da gözden uzak tutmamak gerekir. Mardin’de konuşulan dil, her ne kadar Arapça gibi gösteriliyorsa da bu konuşulan dilin Türkçe, Süryanice, Arapça karışımı olduğu basit bir inceleme sonucu anlaşılabilir. Dört dilin karışımından oluşan bu konuşma diline kısaca MARDİNCE, diyebiliriz.³ Arapça dilidir diye, damga basılan Mardince’yi konuşan bir Mardinli’nin bir Arapla tam anlamı ile anlaşması mümkün değildir. Mardin’e yakın Suriye kasabalarında da aşağı yukarı aynı dil konuşulmaktadır. Mardin’de konuşulan dile Arapça denmekten çok “Mahali Türkçe” demek daha doğru olur.⁴

Özellikle Mardin Akkoyunlular zamanında Hamza b.Kara Yülük Osman’ın Türkmenler’in Mardin ve etrafına iskân edilmesi hususunda görevlendirildiğini Münecimbaşı kayıt altına almıştır.⁵

Mardin’de Maziden Gelen Türkçe yer adları

XVI yüzyıla ait Tahrir Defterlerinde köy ve mezra adları tetkik edildiğinde, bunlardan pek çoğunun tamamen Türkçe isimler oldukları, hatta bir kısmının Türk kabile isimleri olduğu görülür. Örnek olarak, Kızıltepe ile Viranşehir arasında bulunan “Dede-kargın” bir oğuz boyunun ismidir. Şenyurt ile Nusaybin arasındaki Duraçlu Aşiretinin oturduğu bölge de Döğër-oğlu adını taşıyan iki köy vardır.

³ Mardin ve Mardinliler1995 Latif Öztüratalay Seçil Ofset Matbaacılık, Ambalaj Sanayi ve Ticaret Ltd.Şti Birinci Baskı s.67

⁴ Mardin ve Mardinliler1995 Latif Öztüratalay Seçil Ofset Matbaacılık, Ambalaj Sanayi ve Ticaret Ltd.Şti Birinci Baskı s.67

⁵ Atatürk Kültür Dil ve Tahir Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları xiv Dizi Yüzyılda Mardin Sancağı Nejat Göynüç s.75

Oğuz boylarından Döğer'ler ile münasebetleri aşikârdır.⁶

Savur sipahileri tımarından bir köy Bayındır adını taşımaktadır. Bilindiği üzere Akkoyunlular Oğuzların Bayındır kolundandır. Diğer bir köyün adı da Kapı Kışlağı adını taşımaktadır. Oğuzların Kayı boyuna ait bir boy olduğu ve Artuklularla güçlü ilişkileri olduğu bilinmektedir.⁷

Ayrıca, yukarda da işaret olunduğu gibi pek çok köy ve mezra adları tamamen Türkçedir.

Boz-çalı,Çatal,depe,Çamurlu,Depe-viran,Deve-kendi,Göçe-kaya,Gölviran,Göynük,Göllüçe,iki-kuyu,Kamışlı-viran,Kanlı-viran,Karaçalar,Kızıl-mescit,Söğütlü,Yassıca-pınır,Yılanlı,Kılduman,Türkmen deresi gibi. Bu misalleri artırmak mümkündür. Türker Rumeli ve Anadolu'da yerleştikleri mahallere bu gibi isimler vermişlerdir. XVI. yüzyılda Mardin ve havalisinde çok kuvvetli bir Türk Topluluğunun yerleşik bir halde bulunduğunu gösterir şaşmaz delillerdir.⁸

Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu'nun, 1500-1600 yılları arasındaki Osmanlı tahrir kayıtlarına dayanarak; bugün kendini Kürt olarak bilen bazı ailelerin 16. yüzyıl kayıtlarına göre Türkmen olduğu görülüyor dediğini, bunun Kürtler yok demek olmadığını, Kürtleri reddetmediğini ve Kürtlerin tümünün Türkmen olduğunu söylemediğini, yaptığı tespitlere göre 2.287 aşiretin Kürt orijinli olduğunu belirlediğini ve bunu da kaydettiğini; bu değerlendirme Türkçülük yapmak veya Kürtleri inkar etmek anlamına gelmeyeceğini ifade etmesine rağmen, bazı siyasi partilerin milletvekilleri, çeşitli örgütlerin mensupları ve köşe yazarları, Halaçoğlu aleyhine adeta bir linç kampanyası başlattılar ve istifasını

⁶ Atatürk Kültür Dil ve Tahir Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları xiv Dizi Yüzyılda Mardin Sancağı Nejat Göynüç s.76

⁷ Atatürk Kültür Dil ve Tahir Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları xiv Dizi Yüzyılda Mardin Sancağı Nejat Göynüç s.76

⁸ Atatürk Kültür Dil ve Tahir Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları xiv Dizi Yüzyılda Mardin Sancağı Nejat Göynüç s.77

istediler. Osmanlı arşiv belgelerindeki gerçeklerin kamuoyu ile paylaşılmasından tedirgin olan çevrelerin tutumunu anlamak mümkün değil. Halaçoğlu, aslında bir gerçeğe parmak basmıştır. Fakat o gerçek nedense pek dillendirilmek istenmiyor. Bugün Kürt olarak bilinen bazı aşiret, kabile, aile veya şahısların geçmişi farklı bir orijine dayanıyorsa ve buna dair kanıtlar da mevcutsa, bu gerçeği gizlemenin mantığı var mı? Osmanlı kayıtları dışında, yabancı bilim adamları, hatta Kürt tarihçileri bile Kürtleşen Türkmenler gerçeğinden bahsetmektedirler.

Bitlisli Şeref Han, "Şerefname" (Kürt Tarihi) adlı kitabında (1597) Tunceli ve yöresindeki beyliklerin soy bakımından Türkmen olup Selçuklu Hükümdarı Melikşah'a dayandıklarına değinmektedir. Tunceli halkının yaşlı kuşağı da "Horasan'dan gelen Türkleriz" demektedir. Tunceli bölgesinde Kürtçe veya Zazaca konuşan Balaban, Sarı Saltık, Koçgiri, Koç Uşağı, Abbas Uşağı, Arslan Uşağı, Alan, Lolan, Hormek vb. aşiretlerin Türkmen kökenli oldukları çeşitli kaynaklarca ileri sürülmektedir.

Osmanlı döneminde Orta ve Batı Anadolu'dan Van, Erzurum, Diyarbakır, Maraş, Mardin, Urfa ve Antep yörelerine sürülen/yerleştirilen Beydili (Badılı), Karakeçili, Risvanlı, Döğer/Dögerli, Çakallı, Bazuki, Mukri, Gürkanlı, Gündeşli, Hamidlü, Danışmendlü, Cenbekli, Celali, Beritanlı, Hasananlı, Zaferanlı, Akcakoyunlu, Karakoyunlu, Karahanlı, Karsanlı, Bozulus, Kılınçlı, Becenevi, Halacan, Bayat, Bayındır, Salur, Bügdüz, Yıva, Karkın, Milli, Tilki, Atmalı, Kızkapanlı, Bayrambeyli vb. yüzlerce aşiret ve kabilenin de keza Türkmen asıllı olup, süreç içinde Kürtçe öğrendiği ve Kürtleştiği yönünde ciddi kaynaklar ve belgeler bulunmaktadır.

Evliya Celebi'nin (17.yüzyıl) "Seyahatname"sinde Bingöl Dağı'nı anlatırken, "Burada yaşayan Türkmen aşiretlerinin adını yazsak kitap olur." demesi çok çarpıcı bir belirlemedir. Diyarbakır'lı Ziya Gökalp, bölgedeki aşiretlere ilişkin yaptığı incelemeler sonucunda Kürtlerle beraber yaşayan Türkmen aşiretlerinin tedricen Kürtleştiklerini yazmaktadır.

Ziya Gökalp, Urfa ile Siverek arasındaki Döğer nahiyesine

yerleşenlerin Kürtçe öğrendiğini, Urfa ve Diyarbakır'daki Karakeçili aşiretinin Osmanlı'nın ecdadı olan Kayı boyundan ayrıldığını ve Kütahya yöresindeki Karakeçililerin amcazadeleri olup Kürtçe konuştuğunu, ayrıca Diyarbakır'daki Türkan ve Mardin yöresindeki Kiki, Carikan, Halacan adlı Türkmen aşiretlerinin de tamamen Kürtleştiklerini söylemektedir.

Kürtleşen Halacan (Halaç-lar) Aşireti ile TTK Başkanı Yusuf Halaçoğlu'nun mensubu olduğu Halaç Türkmenlerinin aynı kökten geldikleri anlaşılmaktadır. Osmanlı kayıtlarında, Halaçlı, Halacan, Halacanlı, Khalac, Kalaç gibi Türkmen topluluklarından bahsedilmektedir.

Şu belge, Türkmenlerin zamanla nasıl Kürtleşebildiklerini belirtmesi bakımından Dikkat çekicidir : 976 (1568) Ruha (Urfa) Sancağı defterinde, bir Oğuz (Türkmen) boyu olan Döğerler, "Cemaat-i Ekrâdî Döğerlü" (Döğerlü Kürtleri Topluluğu) şeklinde kaydedilmiştir.(Döğer Boyu Artuk beyin boyudur. Evlatları Mardin Artuku Devleti'ni kurarak 305 yıl yönetmiştir). Kabilenin vergiye tâbi şahısları arasında; Bayram, Gündoğmuş, Budak, Yağmur, Kaya, Sarı, Tanrıverdi, Durmuş, Dünder ve Satılmış gibi Türkçe adlar taşıyanlar görülmekte ve hatta Karkın gibi bazı Oğuz boyları adını almış kimselere bile tesadüf olunmaktadır. Osmanlı Paşası Mehmet Arif Bey'in, 1876-1877 yıllarında Doğu Anadolu'ya yaptığı gezi ile ilgili anılarını anlatırken; "Oymak gördüm, dede Türkçe konuşuyor, oğul Türkçe biliyor, fakat torun hiç Türkçe bilmiyor, Kürtçe konuşuyordu." demesi de bir başka enteresan durumdur.

Araştırmacı-Yazar Rıza Zelyut'un DTP İstanbul Milletvekili Sabahat Tuncel ile ilgili yazdıklarını aktarmakta da yarar görüyorum: "Sabahat Tuncel'in ailesi, Balaban aşiretinden... Balabanlar, büyük bir aşiret olan Begdili aşiretine bağlıdır. 13. yüzyılda yasayan büyük tarihçi Reşidüddin, Begdili Türkmenler'ini Oğuz boylarından birisi olarak kabul etmektedir. Begdili Türkmenleri, Kuzey Suriye'deki Türkmenlerin Boz Ok kolunu meydana getiren boylardan birisi idi. Begdilililer; Safevi devletinin kuruluşuna da katılmışlardır. Bunlar, 16. yüzyılın başında Osmanlı Devletine karşı çıktılar ve (Alevilerin bugün bile çok önem verdikleri) Şah İsmail'in yanında yer aldılar.

Bu durum, Begdili Türkmenleri'nin tam Alevi olduklarını

gösteren karşı konulmaz bir kanıttır. Kanuni Sultan Süleyman zamanında, Begdili Aşireti'ne bağlı olan boylar içinde Balabanlılardan 100 evin vergiye bağlandığı gösteriliyor.

Begdili Aşireti daha üst çatı olarak Şamlu Türk aşireti'ne bağlı idi. Şamlular, Alevi kimlikli Safevi devletinin kurulmasında rol alan 1. dereceden aşiret idi.

Kaynaklar gösteriyor ki Güney Anadolu'daki Afşar Boyu da Türk'tür ve Alevi kimliklidir. Çünkü bunlar da diğer Kızılbaş Türkmenler gibi İran'da devlet kuran Sah İsmail'e yardım etmişlerdir."

Öyle anlaşıyor ki, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da bugün Kürtçe veya Zazaca konuşan birçok Türkmen orijinli aşiretin neden ve nasıl kimlik değiştirdiğini ortaya çıkarma konusunda tarihçilere önemli görevler düşmektedir.⁹ Alparslan Türkeş de Afşar boyundandır. Evet çok da övündüğümüz Osmanlı'nın milletine karşı duyarsızlığı, başta İdrisi Bitlisi'nin telkin teşvik ve kışkırtmaları ile mensup olduğu Türk boylarının asimile olmasına zemin oluşturmuştur.¹⁰

⁹ Kaynaklar:-Şeref Han, Şerefname (Kürt Tarihi), Arapça'dan Çev.M.Emin Bozarslan, Ant Yayınevi, İstanbul 1971.

¹⁰ **TARKAN:**Kürtleşen Türkmen Toplulukları Safkan Türk 09 Ocak turkcaturanci.com